

הלכה ומנהג

השוכח 'אתה חוננתנו', אם אומרה ב'הודאה'

הרב לוי יצחק ראסקין

דומ"צ בקהילת ליובאוויטש, לונדון

שאלה: בחידושי ה'צמח צדק' מעיר לענין השוכח לומר 'ותודיענו' במקומה, וכן לענין השוכח לומר 'אתה חוננתנו' במקומה, שיש להשלים את דבר ההשמטה בברכת 'הודאה', עכת"ד. האם יש לראות בזה הוראה למעשה, וא"כ ראוי לעורר את מו"ל הסדור שיציינו זאת בשולי הסדור, שהשוכח לומר דברים הנ"ל במקומן, יאמר אותן בברכת 'מודים'.

תשובה: זה לשון כ"ק אדמו"ר ה'צמח צדק' נ"ע¹:

רבי אליעזר אומר בהודאה². בגמ' דפסק ר"א³ כן. וא"כ אם שכח ותודיענו יאמר בהודאה. ולמ"ש פ"ק דנדה⁴ דהלכה כרבי אליעזר בהא, א"כ י"ל גם אם שכח 'אתה חוננתנו' יאמר בהודאה.

בשלב הראשון מבסס רבינו ההכרעה כרבי אליעזר על זה שכן פסק ר"א [רבי אבהו בשם רבי אלעזר] בגמרא. והיינו לענין השוכח 'ותודיענו'. בשלב שני מוסיף לומר שמכיון שבגמרא נדה נפסקה ההלכה כרבי אליעזר, א"כ יש לכלול בהכרעה כרבי אליעזר גם את השוכח 'אתה חוננתנו', שיאמרנה ב'הודאה'.

ונראה כוונתו בזה, כי הנטייה כדברי רבי אליעזר נאמרה בבבלי רק ביו"ט שחל להיות במוצ"ש, שאז אין שייך לכלול ההבדלה ב'חונן הדעת'. ואף כי בירושלמי אמר רבי אבהו בשם ר"א "הלכה כרבי אליעזר לעולם", אבל לר' יוחנן ולרבי יצחק רבה שם, ההכרעה כרבי אליעזר רק ביו"ט שחל במוצ"ש נאמרה.

(1) חידושים על הש"ס סוף ברכות (יז, ד).

(2) משנה ברכות לג, א.

(3) אולי הכוונה לרבי אבהו בשם ר"א [= רבי אלעזר] בירושלמי (ברכות פ"ה ה"ב), כמוזכר ברש"י נדה ח, א ד"ה ואמר רבי אלעזר.

אבל בבבלי (ברכות שם, ב:) ר' זירא משמ' דר' יוחנן אמר הלכה כרבי אליעזר. וי"א בשם ר' יוחנן, שלענין יו"ט שחל במוצ"ש "מודים חכמים לר"א". וי"א שם: "מטין כר"א", וי"א: "נראים דברי ר"א".

(4) ח, א.

ההנהגה שלכתחלה היא לומר 'ותודיענו' - ה'מרגינתא' שתיקנו רב ושמואל בבבל - בברכה האמצעית⁵, אך עכ"פ לענין השוכח יש לנו לסמוך על רבי אליעזר, לומר אותה ב'הודאה'⁶.

ואח"כ מביא רבינו מגמרא נדה דקי"ל בזה כרבי אליעזר. והיינו אף לענין עיקר דברי רבי אליעזר, שבכל מוצ"ש יש לומר הבדלה ב'הודאה'. ולכן, עכ"פ בשוכח יש לנו לנקוט כדברי רבי אליעזר.

ב. שיטה זו של רבי אליעזר - לכלול הבדלה ב'הודאה' - מתבטאת גם לענין אמירת 'קדושת היום', שכן שנינו בתוספתא⁷ לענין הזכרת מעין המאורע בערבית שחרית ומנחה, שלת"ק אומרה ב'עבודה' ולרבי אליעזר אומרה ב'הודאה'.

לפי סברת הצמח צדק הנ"ל, היה לנו לומר גם לענין השוכח להזכיר מעין המאורע ב'עבודה', שיוכל לעשות כן ב'הודאה' ולא יצטרך לחזור ל'עבודה'. ולא קי"ל כן⁸.

5) רש"י ברכות שם. לא נחית רש"י לבאר למה לא נימא הך מרגינתא ב'הודאה'. ואולי הוא מוכח מסגנונה, שמדגישה את ההבדלה בין שבת ליו"ט, לכן מקומה לפני הזכרת המועד ב'ותתן לנו'. ובריטב"א, על תקנת רב ושמואל: "ואתאי כרבנן דאמרי דכוללה בברכה ראשונה, והכי נמי בתחלת ברכה הסמוכה לשלש ראשונות אמרינן לה, וכן הלכה". וכן פירש הרא"ה. ושם העיר המו"ל דאינו דומה, כי הא דתקינן הבדלה ב'חונן הדעת' הוא משום שהיא ברכת החכמה (ברכות לג, א). וזה לא שייך בברכה אמצעית של תפלת המועד.

וכן פסק הרמב"ם (הל' תפלה פ"ב ה"ב), שאומרה בברכה רביעית. וכן פסק הטור (או"ח סי' תצא), שאומרה אחר 'אתה בחרנו', לפני 'ותתן לנו'. וכן מצינו בכמה ראשונים (ראה תוספות הרא"ש נדה שם) שראו בזה דנהגין למימר מרגינתא דרב ושמואל, מכלל דלא קי"ל כר' אליעזר.

ברשב"א הביא בשם רב האי גאון שבארץ ישראל עדיין חותמין אותה ברכה רביעית בפני עצמה, ע"כ. היינו, שבא"י לא קיבלו הא דתקינן רב ושמואל בבבל. (בהערות המו"ל כתב דהיינו כר"א. ואינו, כי אם כרבי עקיבא).

בפירושו הרשב"ץ לברכות שם כתב שראה בסידור רב עמרם שאומרים 'ותודיענו' כשמגיע ל'והשיאנו', ותמה עליו, ע"כ. אבל בסדר רב עמרם שתח"י (מהדורת הרפנס, ע' קעח) מפורש לומר 'ותודיענו' תיכף אחרי 'אתה בחרתנו'. . קראת". גם בסדור רס"ג (ע' קנא) מפורש לומר ההבדלה בברכה רביעית.

6) ראה במאירי ובפירושו רבינו יהונתן מלוניל שפירשו בעיית רב חסדא (שם סוף ע"א) "טעה בזו ובזו", דהיינו שלא אמר הבדלה ב'חונן הדעת' ואף לא בהודאה, "שכדאי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת שכחה" (לשון המאירי). אך שוב מביא המאירי שיש אומרים שאפילו שכח להבדיל בתפלה וגם טעם משהו, עדיין יכול להבדיל על הכוס. ומה שאמרו חזור לראש התפלה, היינו כשאין לו כוס. דעה נוספת המובאת במאירי - ראה הע' 10.

7) ברכות פ"ג ה"ד, הובא בבבלי ביצה יז, א.

8) ראה שו"ע או"ח סי' תכב ס"א, ועוד.

ג. ואכן לא מצינו מי שיסמוך למעשה על דברי רבי אליעזר לומר הבדלה ב'הודאה'. והרמב"ם⁹ כתב: "טעה ולא הזכיר הבדלה ב'חונן הדעת', משלים תפלתו ואינו צריך לחזור". ויש נוסח ברמב"ם שם¹⁰: "יש מי שמורה שאם נזכר קודם 'שומע תפלה', מבדיל ב'שומע תפלה', ואם נזכר אחר 'שומע תפלה' משלים תפלתו ואינו צריך לחזור".

בשוע"ר¹¹ סמך על גירסא זו שברמב"ם לענין מי שאין לו כוס, שאם נזכר קודם שסיים ברכת 'שומע תפלה', יכלול את ההבדלה ב'שומע תפלה', ואז לא יצטרך לחזור לראש התפלה. ואם סיים 'שומע תפלה' חייב לחזור לראש. ואילו מי שיש לו כוס, אין לו לכלול הבדלה ב'שומע תפלה'. ומוכן דה"ה שלא יכלול הבדלה ב'הודאה'.

ד. ואולי גם דברי ה'צמח צדק' נאמרו לענין מי שאין לו כוס, שבמקום שייאלץ לחזור לראש התפלה, יש לו לכלול ההבדלה ב'הודאה'. אך אין כל רמז לכך בלשון הצמח צדק.

ה. וי"ל איפכא, שבשוכח 'מעין המאורע' ב'עבודה', ונתחייב לחזור ל'רצה', ובאם לא עשה כן, חוזר לראש התפלה - אז אין לנו להורות לו שיכלול 'מעין המאורע' ב'הודאה'. כי לדעת החולקים על ר"א לא הועילה 'מעין המאורע' ב'הודאה', א"כ בזה שנמליץ לו שיאמרנה ב'הודאה', יש בזה מכשול, כי להלכה מוטל עליו לחזור לראש התפלה.

ודוקא ב'הבדלה' שבתפלה, שהשוכח אותה לגמרי אינו חייב לחזור לראש התפלה, אז אין הפסד בזה שנמליץ לשוכח לומר אותה ב'הודאה'. דאי משום הפסק, הרי יש בנוסח ההבדלה גם ענין של הודאה. ועכ"פ לדעת רבי אליעזר עשה כדת. ולכו"ע אינו מוטל עליו לחזור לומר הבדלה זו של תפלה אחר התפלה.

לאידך, דוקא כשאין לו כוס - שאז הבדלה בתפלה היא לעיכובא, אז יש לומר שלא יזכיר 'הבדלה' ב'הודאה', אולי לא יצא בזה ידי חובתו.

(9) הלכות תפלה פ"י הי"ד.

(10) הובא בטור או"ח סי' רצד. ובבית יוסף שם ציין לדבריו בכסף משנה על הרמב"ם, שדחה גירסא זו.

ולהעיר שבמאירי מביא שיש מי שכתב שהשוכח להבדיל ב'חונן הדעת', וגם אין לו כוס להבדיל עליו, יאמר הבדלה ב'עבודה'! המו"ל מציין לדברי המגן אברהם שבהערה הבאה, ולא שם להבחין בין ברכת 'שומע תפלה' לברכת 'עבודה'.

ועל שניהם יש לתמוה, למה הוזיחו את דברי ר"א לכלול הבדלה ב'הודאה', וחידשו לכלול אותה ב'שומע תפלה' או ב'עבודה' - שאין להם יסוד בתלמוד.

(11) או"ח שם ס"ה, על פי המגן אברהם שם סק"ג.

ואם כנים הדברים, שפיר ניתן להורות לשוכח 'אתה חוננתנו' או 'ותודיענו', לומר אותה ב'הודאה'.

האם ברכת "על המחיה" פוטרת יין

הרב אברהם אלאשוילי

מחבר שו"ע אדה"ז המבואר

שאלה: מי ששתה יין וטעה ובירך עליה "על המחיה" – האם יצא י"ח או צריך לחזור ולברך "על הגפן"?

תשובה: מבואר בלוח ברה"נ פ"א הי"ז שם: "תמרים ויין – יש אומרים (לבוש סי' רח סי"ז. עטרת זקנים בסוף סי' רח.) שנפטרים בברכת על המחיה בדיעבד", מפני שתמרים ויין בכלל "מחיה". וכן פסק למעשה בקצות השלוחן סי' ס סוס"ו.

אך בסדר ברה"נ לא הביא אדה"ז דעה זו כלל. אם כי מאידך גם לא כתב להיפך, ואם כן יש לבאר מהי דעת רבנו בזה בסיודורו למעשה?

ולכאורה, יש ללמוד מדין המובא בסדר ברה"נ פ"א הי"ז (וכן בלוח ברה"נ פ"א הט"ו), גבי ברכת המזון שפוטר בדיעבד תמרים יין שאכל ושתה לפני הסעודה, "לפי שהם סועדים הלב גם כן". ונמצא לכאורה שהוא הדין לגבי ברכת "על המחיה" לענין לפטור בברכתה בדיעבד תמרים ויין, שכן גם תמרים ויין "סועדים הלב" כמו מיני מזונות. וכן כתב האליה רבה סי' רח סוסקכ"ו.

אך יש לומר שאין להוכיח מברכת המזון לענין ברכת "על המחיה", משום שברכת "הזן" היא ברכה כללית, לכן היא פוטרת בדיעבד כל מה שסועד את האדם, ואילו ברכת "על המחיה" היא ברכה פרטית, שהרי בברכת מעין ג' גופא קבעו חכמים ברכה פרטית לכל סוג וסוג, וברכה פרטית אחת אינה פוטרת ברכה פרטית אחרת.

וכן מוכח ממה שכתב רבנו בסדר ברה"נ שם הלכה טו, שברכת על הגפן על יין אינה פוטרת ענבים (אפילו בדיעבד), אף שהגפן הוא מענבים, "הואיל וברכתם המיוחדת להם אינה פרי הגפן אלא פרי העץ". כיון שהברכה המיוחדת לענבים היא "פרי העץ" ולא "פרי הגפן".

[ויתרה מזה מוסיף שם בהלכה יד, שאפילו אם חתם בסוף "על הארץ ועל הפירות", אינו פוטר בזה ענבים, כיון שהתחלת הברכה היתה "על הגפן" בלבד].

ואם כן כל שכן כאן, שיין ומזונות הן שני מינים שונים, שאין ברכת "על המחיה"